

I. 3897

3897

Gabolcsi Gábor

A kőszabali Tárca
dalom kajza Fáy
András regényeiben

p/4

SZEGEDI TUDOMÁNYOSYETEM
Magyar Irodalomtörténeti Intézet és Könyvtár

Lelt. napló: Ka Lsz.: ~~10287/13~~
csoport: 3897 szám. 10

I.

A magyar társadalom helyzete a század elején.

1/. Gazdasági helyzet.

A feudális gazdasági, társadalmi rend a XVIII. század végére, jóval a nyugat-európai fejlődés útjára után Magyarországon is válságba került. Nyugat államaiban Amerika felfedezésével, a gőzgép, vasut, gőzhajó felfedezésével a fokozott iparosodással már a XV. században megkezdődött és a századok folyamán egyre inkább gyorsuló ütemben fejlődött a polgárosodás folyamata. A gazdasági és társadalmi mozgással együtt a feudális világ kultúrája is bomlásnak indult, kifejlődött és a francia forradalomban győzelemre került a polgárság szabad szelleme; a felvilágosodás. Magyarország a világ új gazda-

sági fejlődésében kiesett abból a kereskedelmi központi helyzetből, amelyben eddig volt, a világkereskedelem fővonala többé nem Nyugateurópa és a közelkeleti államok között vonult. A kereskedelmi érdeklődés a spanyol és angolszász népek amerikai terjeszkedésével az Ujvilág és Európa közötti kereskedelmi lehetőségek felé fordult, a hajózás megkönnyebbedése és egyre inkább növekvő biztossága a Keletre folytatott kereskedelmet is nagyrészt a Földközi-tenger hajózási utvonalaire tette át.

A Monarchiának, mely előbb a török veszedelmekkel küzdött, majd a spanyol francia és orosz államokkal került állandó összeütközésbe, az új világkereskedelemben nem sok szerepe maradt, az osztrák vezetés alatt álló népek gazdasági élete

az osztrák cseh gazdaság alárendeltje,
 nyersanyag-bázisa lett. Sem Lengyelor-
 szág, sem Havasalföld, sem Galicia, sem
 Magyarország nem tudtak a gazdasági füg-
 gőség alól szabadulni. A szabad parasz-
 tok [/ számuk 1842-ben kb. 70.000-re ru-
 gott, hozzátartozóikkal együtt 875.000-
 re / Acsády: A magyar jobbágyság történe-
 te 458. lap /] és a jobbágyok kétségbeej-
 tő helyzetén Mária Terézia urbéri rende-
 lete óhajtott segíteni, a rendeletet azon-
 ban a legtöbb helyen kijátszották; a
 szántóföldek osztályozásánál önkényesen
 jártak el. Éppen a legterméketlenebb vi-
 dékeken volt a sessiók területe legkisebb,
 és ezeket is fölosztották $1/2$, $1/4$ sőt
 $1/8$ részekre is. A jobbágysági termelés-
 mód így még irracionálisabb lett, s a

paraszságnak fokozatos elszegényedését
vonta magán. A magyar nemesi adómentes-
ség a gazdasági nehézségeket csak növelte.
Az udvari kamara 1767 évi jövedelméhez
Magyarország csak 3.9 millióval, az össz-
jövedelemnek nem egészen 10 százalékaival
járult hozzá. A nemesség nem adózott; a
termelés fokozása a nemesi jövedelmeket
és a jobbágyság adóterheit növelte volna,
a mezőgazdasági termelésnek nem voltak
meg a magángazdálkodás korában szükséges
társadalmi előfeltételei, az ipari és ke-
reskedelmi élet sem tudott erőre kapni.
Az Összmonarchia pénzügyi egyensúlya ér-
dekében jött létre Mária Terézia "Kereske-
delmi szisztémája", a német, cseh örökös
tartományok előnyét szolgáló alacsony, ked-
vezményes beviteli, és a magyarországi

behozatalra szóló magas prohibitív vámjaival, melyek Magyarországot gazdaságilag osztrák gyarmatterületté súlyesztették.
/Szabó Ervin: Társadalmi és pártharcok az 1848-49-es magyar szabadságharcban. Népszava kiadás 41.lap/.

A napoleoni háborúk, melyek a nyugat gazdasági erejét átmenetiles erősen csökkentették, a Monarchia uralma alatt álló feudális gazdasági rendű államok gazdasági helyzetében átmeneti javulást hoztak ugyan, a javulás azonban kis körre szorult, s az elnyomott jobbágyság, vagyontalan kisnemesek sorsán nem sokat, vagy semmit sem segített, ha ugyan nem rontott. Ügyes és egyébként is nagyvagyonu, s leginkább osztrák kereskedő-családok, nagyvagyonu főnemesek újabb vagyongyarapo-

a konjunktúra s
dását hozta, az áruk árának emelkedése és a nagy nyersanyag kivitel a vámrendeletek miatt inkább az osztrák-cseh ipart segítették, mint a magyar nemzeti vagyon gyarapodását. Még a magyar kereskedői réteg sem tudta önállóságát a bécsi kereskedelmi érdekeltségektől megvédeni. Négy-öt kereskedő család kivételével a pesti kereskedők a nagy bécsi kereskedő házak megbízottai, akik pénzügyviszonyukban a bécsi házaktól függtek, s csak a bécsi házak által megjelölt kereskedői körben mozoghattak./Benitzky: Magyarország pénzügyviszonyai/.

A magyar ipari fejlődés társadalmi és gazdasági okok következtében messze a nyugati mögött járt. A XIX. század elején még csak 433 gyárüzem van Magyarországon ezek között is a legnagyobbak foglalkoz-

7

tattak 100 munkást, az összes gyári munkások száma az országban ekkor 23.000, az üzemek átlagos munkáslétszáma tehát 53.1. Az ország összes ipari népessége 80.000, ebből 57.000 jobbára falvakban élő kismesterember, aki mesteri munkájából megélni nem tud s inkább földműveléssel, mint ipari termeléssel foglalkozik./Mód Aladár: 400 év, 88.lap/.

Az ipar és önálló kereskedelem nélküli nemzetgazdaság szinte konzerválta a feudális állapotokat, a kereskedő és ipari réteg, a polgárság kialakulása elmaradt, a mezőgazdaság jobbágyi formája távlattalan, lehetőségek nélküli gazdálkodássá vált, a fejlődés lehetőségének legkisebb jele nélkül; a konzerválódott gazdasági rend így konzerválta a társa-

dalmi állapotokat. Magyarország még a XIX. században is a nemesek országa. Minden 20 nem nemesre esik 1 nemes. Franciaországban ugyanekkor 180:1, Csehországban 820:1 az arány. A nemesek országában a nemesi renden belül is óriásiak a különbségek. A 100.000 nemesi családból évi 3.000 forintot elérő jövedelme 3122 családnak van, az óriási többségnek 70.000 családnak évi jövedelme az 500 forintot is alig éri el. A fennmaradó kevés százaléknak óriási vagyonok vannak a kezén. "Vannak köztük, kik Magyarországnak ötszázadik, de olyanok is kik hazánknek századrészét birják, sőt olyan dúsak is, ha minden erdőt és homok-sivatagot, mocsárt és szigetet, melyek a világon vannak elszámolok is, kik az egész földkerekség tizenhétvezredik, Európa ezer-

9

századik, az ausztriai birodalom nyolcvan-
hatodik és szegény jó anyaföldünk harminca-
dik részének urai" írja Széchenyi, s való-
ban, 1839-ben 5.000 cseléd és 70.000 lélek
élt herceg Eszterházy birtokain./Mód.A.:
400 év 89.lap/. Angazdasági bajoktól azon-
ban ezek a nagy vagyonok sem mentesek. U-
gyancsak Széchenyi " Az adó és két garas-
ban" néhány adattal rajzolja fel a nagyva-
gyonu főnemesség reménytelen gazdasági ál-
lapotát."Adóssági teher évenként 110.000
frt, biztos jövedelem azonban nem több,
mint 128.000 frt." tehát az összes jövede-
lem 87 %-a kamatra megy." és nem is ez
a lesújtó baja a felhozott családnak, hogy
ezt sok adósság nyomja, hanem mert részint
oly aránylag csekély jövedelem éleszti,
részint végre, mert egészen hitelezői ke-

zében létezik." A súlyos gazdasági depressió,
x, az osztrák-cseh gazdasági élettel szem-
beni alárendelt helyzet, az ipar és keres-
kedelem hiánya, a feudális viszonyok a nagy-
birtok számára sem nyújtottak többé gazda-
godási lehetőséget, sőt lehetetlenné tették
az új árutermelő gazdaságba való intenzi-
vebb bekapcsolódást.

Ezek a gazdasági viszonyok a bocskoros nemesség és a jobbágyság anyagi sorsát a legkilátástalanabbá tették. A nemesség alsó rétege, a bocskoros nemesség egyáltalában nem élt jobb anyagi helyzetben mint a jobbágyság. Borsodban pl. egy hivatalos vizsgálat során kitűnt, hogy birtokos nemes két testvérével együtt "osztatlan apai birtokuk gyanánt" egy nemesi házhely száznegyvenketted részén

lakott és nem is ők voltak a faluban a legszegényebbek. A bocskoros nemesség a gazdag nemesek jobbágy-telkeire özönlött s ezt a földbirtokos osztály szívesen fogadta, mert a bocskorosok adómentessége a földesuri járandóságok pontosabb és alaposabb szolgáltatását tette lehetővé. Az udvar gazdasági helyzetét azonban ez a folyamat erősen megnehezítette, mert a jobbágyföldes-ken dolgozó bocskorosok egyre nagyobb térhódítása az adóalap fokozott csökkenését ~~jelentette~~ s a kisebb adózás alá eső területen élő jobbágyság egyre nagyobb megterhelését jelentette. Ezért követelte az udvar a bocskoros nemesség megadóztatását, s a jobbágytelken élő nemesek adózási kötelezettségét az 1826-os országgyűlés ki is mondta. Ezzel az ezeréves

alkotmányon s a magyar feudalizmus ezréves társadalmi rendjén maga a nemesség ütötte az első részt. Hogy társadalmi és birtokmegoszlási helyzetét megrögzítse, a saját társadalmi osztályának alsóbb rétegeit deklassifikálta; ezzel a törvénnyel a politikai jogokkal rendelkező nemesség egy része a jobbágyság társadalmi osztályába került.

Ez a folyamat a jobbágyság sorsán semmit sem segített, csak az eddig nem adózó bocskoros nemesség sorsát tette nehezebbé. A jobbágyságnak a kezén lévő föld nincs a nemzeti földvagyonnak egyharmada sem, a 43 millióból 13 millió hold, ezen a területen 619.000 telkes jobbágy élt. Az akkori termelési módok mellett ez a földmennyiség az adóterhek nélkül se biztosí-

tott volna valami fényes sorsot ekkora
 jobbágytömegnek, az adóterhek a jobbágyi
 sorsot szinte elviselhetetlenné tették, "
 "megrovatott a legelő, és ismét külön a mar-
 ha, mely azon legel, a rét, mely téli ta-
 karmányt ad, s ismét külön a szeke~~ke~~rezési
 kereset, tehát ugyanaz a dolog három-négy-
 féle cím alatt." /Kossuth: Az adóról/ A
 föld elégtelensége és az óriási adóterhek
 miatt szűkebb esztendőkből az éhínség puszt-
 titott az ország nem egy vidékén. Az 1816/
 17-es gazdasági évben például Arad megyé-
 ben 16.000, Krassó, Szatmár, Bereg, Bihar
 megyékben 26.000 ember halt éhen.

2/. Társadalmi helyzet-kulturális kép.

A főnemesek és bocskoros nemesek, a nemesség és a jobbágyság között nem csupán gazdasági téren ilyen óriási a különbség. A feudálizmus magyarországi-kelet-európai formája társadalmi téren is különös, az európai fejlődéstől eltérő helyzetet teremtett. A hűbériség a maga függőségi láncolatával itt sohasem alakult ki, a korlátlan abszolutizmus ebben is a központi államhatalom lazulását látta. A királyi udvar, főnemesi rend, a középnemesek és kispnemesek között nem volt meg a gazdasági és politikai kapcsolat-lánc, ez az oka annak, hogy sem a latinnyelvű humanista áramlat, se a renaissance, sem pedig a barokk, sem a felvilágosodás eszméi nem kerültek le a közép és kispnemesek közé. A

XIX. \ XVIII. században, mikor Nyugateurópában az irodalom hulláma elérte a polgárságot s a világi irodalom elindult a fejlődés útján, nálunk ezzel ellentétes társadalmi folyamat játszódik le: a társadalom legfelső szintje elkülönül az alsó nemességtől. néhány főuri, főpapi udvarban, a környező világtól elzártan, mint üvegházi tenyészet, egy-egy kulturaszerető ur életéig élt az európai tájakról ide származott kultúra; az olasz egyetemeken tanult Janus Pannonius, Zrinyi, stb. udvarában a kor nagyjai is megfordultak. A középnemességnek ezek az udvarok elérhetetlenek. A közép és kispapok jobbágyai között, az európai világból és mozgásból kiesve él. A "két pogány közt egy hazáért" folyó állandó küzdelem urrá

teszi ugyan falujában, kifejleszt benne egy vitézkedő öntudatot, ^{de} faluját a kismes nem igen hagyja el. A nemesség átlag műveletlen, nyers, parlagi modorú, helyhezköötöttsége miatt, pénze nemigen van, munkát ingyen kap jobbágyaitól, adót nem fizet, utazni nem tud, sejtelve sincs elmaradottságáról. Tekintélyének alapja a birtok nagysága, s akinek földje nincs a megyei életben sem vehet részt. Kiváló hírbe az kerül, aki a Karok és Rendek érdekeit képviseli, alkotmányvédő a bécsi törekvések, s az alólról jövő forradalmi igények ellen egyaránt, ismeri a Corpus Jurist, s cikornyás latinsággal tolmácsolja a nemesi fölfogást / Grünwald B.: A régi Magyarország / A vagyontalan nemesek tömege paraszti életmódban él, műveltsége

17

nem különbözik a jobbágy^étől, s mióta a népoktatás a falut elérte olvasmánya is közös a jobbágy olvasmányaival; csiziók, kalandáriumok, históriás énekek és egyszerű népkönyvek. /A magyar falu olvasmányai egyébként még ma sem változtak meg. Falusi lakosságunk egyedüli könyvvásárlása ma is a kalendárium, a pl. Csanád megye falvai népkönyvtárainak nagy százalékát, s az olvasók listái szerint legolvasottabb százalékát a "szórakoztató" ponyvaregények teszik. Mezőkovácsházán pl. 430 kötet a ponyváról vásárolt vásári regénykötetek száma./

A jobb módú nemesség kulturális képe sem (viszonylag) vigasztalóbb. Élénk képet fest ennek a rétegnek állapotáról Kármán József a XVIII. század végén. A

10

nemes magyar ifjút, ha visszekerül a külföldi egyetemekről ahol tanult, még a legforradalmibb vérmérsékletűt is, megmagyarázhatatlan aléltság fogja el. "A könyvtárt fegyverek tölték ki, a széptudományokat a vadkergetés, az elmélkedést az agarászás. Alighogy kiérték emezek csendes parochiájukra és elvadultak, mint az erdei aprómarhák, megtompult elméjük, erkölcsök hozzá egyenesedett a hallgatók erkölcséhez, hogy azt csak a viselet különböztette, és hogy a külföldi formájukból egészen kivetközzenek karcuságukat felcserélték potrohossággal." Mert a szellemnek a magyar vidékeken nincs visszhangja. "A magános, félrevaló élet, az elzárkózás a világtól, elzár a gondolkodástól is." "....

42

"a könyv a háznál legutolsó jószág , és ennél kedvesebb egy játék kártya, vagy egy úszó."/Kármán: a nemzet csinosodásáról./ Édes Gergely 1794 okt. 14-én így kesereg Kazinczyhoz írt levelében: "mert kinék irunk?.... az uraknak, nemeseknek izes a sertés, agár, kopó, kanca, paszomány, tehetetlenség, álom, káromkodás, harag, embermarás, csizmosok meséje, hízeltetés, iszomságok stb, azonban nem érzik, miben álljon a valódi gyönyörűség." Ady a XX. századból felesel vissza a XVIII. század siránkozó apostolaira: " minden más táján a világnak - Szent dalnok lett volna belőle, - De ha a piszkos, gatyás, bamba - Társakra s a csodára nézett - Eltemette rögtön a nótát - Káromkodott vagy füttyörészett," - Ilosvay Selymes réter pa-

nasza a XVI. századból hangzik fel: "Házatokban sehol én csak egy könyvet nem láthaték." S valóban, a XVIII. században még a közszükségleti könyvekből is a hihetetlenül alacsony 200 példány kelt el. 1728-ban a debreceni énekeskönyvből 299, az álmoskönyvből 70 példány kelt el. Dugonics Etelkája 1000 példányban látott napvilágot. A könyvkereslet a XIX. században sem igen nőtt meg, a magánkiadók 200 példánynál többet nem igen tudtak eladni kiadványaikból, s a nagy könyvkereskedő cégek sem vitték többre 3-400 példánynál.

Az irodalom ügye azonban még mindig nem olyan reménytelen mint a színházé, a képzőművészetek, ^{és} a zenei kultúra ügye. Az általános kulturális elmaradottságot nagyszerűen érzékelteti Kazinczy

Önéletrajzában leírt, Debrecenben folytatótt beszélgetése Kis Sámuel festő és rajztanárral. Megkérdi Kazinczy a művészt: mit csinál?, - Semmit, hangzik a felelet.- De mégis. - Nem lehet Debrecenben semmit, mert itt nem kell sem rajzolás, sem festés. - Hát minek a professzor, minek fizetik? - Én nem tudom.- De legalább portraitíroz? - Itt az sem kell! -/Komlos A: irodalmunk társadalmi háttere/.

Elavult, fejlődés képtelen termelési rend, bomló, önmagát megemésztő, ellentmondásokkal teljes társadalmi forma, a nemes-ségen belül is mutatkozó érdekellentétek jellemzik már a XVIII.század végét is. Az 1795-ös országgyűlés, az első a reformok országgyűléseiből már megmutatta, hogy a nagy ugar mélyén már megindult a

mozgás, de a politikai küz^{dő}és ez után az or-
szággyűlés után is csendes maradt még so-
kái. A martinovics- féle összeesküvés
tragikus bukása a reakciós abszolútizmus
ellen, s a forrongó kereső irodalmi irá-
nyok jelzik a mélyben mozduló erőket, s
készítik elő a talajt a reformkor nagy nem-
zedékének munkájához.

II.

A magyar regény európai előzményei s a magyar regény fejlődése.

A bécsi udvar a Martinovics-féle összeesküvés után az "alkotmányos abszolutizmus" ravasz utjait járta. A megyei önkormányzatokon a bocskoros nemesség szavazta meg azokat a rendelkezéseket, adott ~~helyxxx~~ helyt azoknak a követeléseknek, amelyeket a karok és rendek, az uralmon lévő osztály nem teljesített volna; ha mégis voltak megyék, amelyek nem csupán jóindulatúan mellőzték a királyi rendelkezéseket, hanem feliratokban tiltakozni is mertek, királyi birtokosokat küldtek a renitens megyék nyakára, a tisztújító gyűléseket évekig nem tartották meg, hanem az udvar nevezett ki tisztviselőket az engedelmesekből, akik minden abszolu-

tizmusnak általában szépszámmal szoktak rendelkezésére állani. Az udvar egyszerre fölfedezte a magyar ősi alkotmány nagyszerűségét, a Martinovics-ügy, az első reformországygyűlés határozatai, a magyar nyelvelfogadása s az ország közhangulata mely ekről a bőségesen alkalmazott titkos "megfigyelők" hűségesen tájékoztaták, alkalmas bizonyítékokat szolgáltatottak, a felvilágosodás eszméi elég erős gyökereket vertek még a Karok és Rendek között is, akik közül sokan egy arisztokratikus köztársaság hívei voltak, s szívesen szabadultak volna a királyi önkényuralomtól, ~~elnyomás~~ s a fölforgató törekvéseket az eddig megvetett ősi alkotmány bástyáiból igyekezett a magajavára hatástalanítani. Ferenc király, mikor 1920-ban Budán tett látogatást az al-

20
kotmány tiszteletére figyelmezteti a küldött-
séget" most ismét veszélyek fenyegetődznek
az egész világ eszelősködik, s mellékcé-
lokból ábrándos alkotmányokat hajkász,
nem tudva mit kíván. Szerencsések Ti, kiknek
őseiktől öröklött alkotmányotok van, me-
lyet, hogy szeressetek akarom, mert én is
szeretem azt, és valamint eddig megtartottam,
ugy ezentul is megőrzendem, s a maga épsé-
gében szállítandok maradékaimra."

Ugyanekkor a politikai harcot a Karok
és Rendek szintén az alkotmány védelmében
vívták a királyi abszolútizmus ellen./Ba-
dits: Fáy Életrajza 109.oldal/

Az elnyomott erők az irodalom terüle-
tén keresték a kibontakozást. A történelem
különös paradoxziái közzé tartozik, hogy a
felvilágosodás eszméi a főnemességen ke-

resztül kerülnek be a magyarság köztudatába. Batsányi, ^{mellette ráki} jobbágysorbol nőtt a martinovics összeesküvés egyik nagy gyanúsítottja s a magyar fölvilágosodás szellemi vezéreinek sorába, Orczy Lőrinc, gróf Sztáray Mihály, főnemsek, akiknek gazdag könyvtárában a francia fölvilágosodás írói előkelő helyet foglalnak el. Ezek a főnemsek irodalmi működésükön át hozzák a fölvilágosodás: Rousseau, Voltaire szellemét. Bár a polgárosodás nálunk elakadt folyamat, a királyi ház elleni harchoz sok hasznos munkót nyert a nemesség a fölvilágosodás eszméiben. A politikailag nyugalomra kényszerített kor harcai irodalmi területre csapnak át s hatalmas kultureredmények vetődnek föl, melyek új hadtápterületet jelentenek a reformkor politikusainak is.

Határozott kulturpolitikai törekvések indulnak: a magyar nemzeti nyelvnek a latin-nál való egyenjogúsítása hozta létre 1791-ben az Erdélyi Magyar nyelvűvelő Társaságot, a tudományok ápolására törekvés indította meg Bessenyei 1781-ben megjelent jámbor szándék című röpiratával a magyar Tudományos Akadémia megalapításának mozgalmát. Ekkor indul az első magyar színjátszó társulat, Kelemen László vezetésével Pesten, Wesselényi pártfogásával egy másik társulat Kolozsváron, majd Pesten szolgáltatta a magyar nyelv ügyét. Kazinczy, Bessenyei drámákat írnak, fordítanak, s Berzsenyi elméleti munkája, Dugonicsnak és Baróti Szabó Dávidnak elszórt nyelvújítási kísérletei után az 1780-ban megindult Magyar Hírmondóval a nyelvújítási mozgalom egy-

ségessé vált, s a heves nyelvújítási harcok az ellenreformáció harcainak heves-ségére emlékeztetnek.

Latinos, franciás, németes, népies irányok jelzik a föllobbanó irodalmi élet első tapogatózó lépéseit. De mindegyik irány képviselői a haladó európai áramlatok és a magyar hagyományok, a korszerű európai-ság és a népiesség szintézisét keresik, s valamennyien ^a fellobbant s a preromantika ^{aHal} mégjobban táplált nacionalizmusnak szolgálatában állanak. A társadalom megújítását célzó politikai mozgalmak az abszolutizmus miatt hallgatásra kényszerítettek. A forrongó kor mégis megtalálta azokat a lehetőségeket a nemzeti nyelv, a nemzeti kultúra forradalmi átalakításának területein, ahonnan későbbi sikeres támadásait az abszolutisztikus Monarchia reakciós politikája

ellen elindíthatták. Az elnyomott erők növekedvén, mennyiségi változásból minőségi-be csaptak át, kulturális erőkké váltak, hogy itt ismét mennyiségileg erősödve újra politikai energiákká legyenek.

Kármán az Urániával, - folyóiratával, Kazinczy az Orpheussal a nagyobb tömegek felé is elszórják eszméiket. A Nemzet Csinosodása civilizációs programot is ad; Matsányi, Csokonai, Vörösmarthy, Kölcsey, Petőfi, Arany - nagyszabású költőegyéniségek adják át egymásnak a hirtelen kinőtt magyar költészet gazdag politikai hagyományait is, de ^aversirodalomhoz fogható magyar széppróza hiányzik.

A modern európai regény ekkor már százados hagyományokra tekinthet vissza. A lovagregények hagyományos formáját,

szellemét gunyoló nagy európai regény Cervantes Don Quijote-ja 1605-ben jelent meg, s ettől kezdve Európában a regényirodalom területén állandó forrongások zajlottak le. A pásztorregények, heroikus regények, Spanyolországban a picaro vagy csavargó-regények, Franciaországban a komikus regények légiói születnek meg, Bocaccioval elindul utjára a novella. Az igazi regény azonban a felvilágosodással egyidőben, annak hatására születik meg. A modern műfaj a feudális társadalom életéből nem talált magának megfelelő realitású mesét, a lovagi erények kora lejárt, s az új társadalom még nem született meg a régi helyén. Az új műfaj készülődött, formálódtak keretei s formálták az új társadalom kereteit is ; a regény az új társadalomért folytatott

harcban született meg, Franciaországban
 Prévost, Angliában Richardson műveiben.
 Montesquieu a Perzsa Levelekben már társas-
 dalmi kritikát ad és ugyan-ezt teszi Vol-
 taire a párisi levelekben és a Candideban,
 melynek tanulsága egészen modern, mai, még
 Babits Mihály megfogalmazásában is: "A sok
 veszély között, mely az életre les, egyet-
 len emberi lehetőség és megnyugvás a munka!
 Valamit tenni kell a világon". Utánuk Dide-
 rot, Rousseau, Balzac, Goethe jelzik a mo-
 dern regény diadalutját.

Richardson regénye "Családi regény",
 Prévost abbé is a modern kor társadalmába
 nyúl témáért, a Werther is társadalmi igé-
 nyű műve, Rousseau "Nouvelle Heloise"ja
 a társadalmi felszabadulás szükségszerűsége-
 nek tendenciáját hordja a szentimentaliz-

mus köntösében.

A racionalista fölvilágosodás, az új ualkodó osztály, a polgárság szellemi mozgalma, tudatosan akar szétnézni és rendet rakni portáján, szakítva a miszticizmusokkal, mert élete nem misztériumokból született. A forradalmi polgárságra is illik József Attila sora: "A való anyag teremtet minket", a polgárságot a fejlődő ipar, a pénzkereskedelem teremtette meg, és a citoyenek harcos forradalma vitte győzelemre. A regények a fölvilágosodás filozófiájával ² nagy forradalom előkészítői, a forradalom után pedig a nagy korszak szuggesztíója alatt állanak; ez a polgárság hősi korszaka is. A regények java-része ennek a kornak a modern eposzai.

A regény nálunk is századok óta

próbálkozik. A Salamon és Markalf históriája 1577-ben kerül hozzánk németországi népkönyvekből, és ez a műfaj eredeti hajtást is hozott magyarországon: a mankóczi István viselt dolgai című, egy durva, részeges paraszt erőszakoskodásából és erényeiből szőtt meséjű, hosszabb lélegzetű kalandos elbeszélést. A lovag, pásztor, hősi és kalandorregényeknek sok változata került át hozzánk legtöbbször nyers, szolgai áttétetéssel, Faludi Ferenc, Heltai Gáspár, Tesseni Vencel és sok más literátor átdolgozásában. Ezek a durva, szolgai átdolgozások azonban nem sokat jelentettek a regényirodalom fejlődésében, újat sem hoztak, messze az európai irodalom mögött kullogtak, sőt az európai anyag selejtesét ültették át magyar nyelvre.

Az első regény, mely némi eredetiségre is számot tarthat, amely a modern regényirodalom útjára rátapintott Dugonics Andrásnak 1781-ben megjelent Etelkája. A szentimentális cselekmény határozott politikai tendenciát hordoz, s bár egyéb tulajdonságai a korabeli általános regényirodalomhoz kötik, politikai tendenciája fölüllemeli a szentimentális lovagregények során, benne lehet látnunk a magyar tendenciózus ^{regény-}irodalom, a tan, vagy irányregények őseit.

Dugonicsnak még sem sikerült megteremtene a magyar regényirodalmat, bár egyéb műveket is írt, s az utána következő évek nem hoztak nyomós fejlődést. Az első komoly prózai munkát a Rousseau által megindult szentimentalizmus teremtette meg.

Hozzánk ez a szentimentalizmus Goethe és a körülötte kialakult német szentimentalizmus közvetítésével ért el, s a francia Rousseau szenvedélyes szentimentalizmusa, a borus, ködös fájdalmas germán közvetítésben termékenyítette a magyar irodalmat. A német szentimentalizmusból is először a selejtese került hozzánk. Miller Siegwarth című érzelgős regényét ketten is átültették: Kazinczy megmagyarosította Szegvári-ra, Barczafalvi Szabó Dávid szolgálai hűséggel lefordította. Kazinczy még egy Werther utánzatot fordított, Kaiser: Adolfs Briefe című munkáját. Később elkezdte a Werther fordítását is, de abbahagyta.

Kármán József Fanni hagyományai-ban mutatkozik a német szentimentalizmus

legnagyobb munkájának a Werther-nek eredeti hatása. A naplószerű regény egészen eredeti alkotás, s nagy elődjekre inkább kereteiben- hangulatos, személytelen bevezető -természetfestő részleteiben hasonlít, s a magyar szépprózának máig is igen jelentős munkája. Az utána következő írók, Vitkovics, Kisfaludy Sándor, Pétery-Takáts József, nem hoztak semmi újat. A szentimentális irány Fanni hagyományaiban, -akinek írója egy beteges, érzékeny, korán elhunyt író, -kifutotta magát. A megindult ér elapadt. Az irodalom figyelme a kor lüktető iramában másfelé fordult.

Az első nagy magyar regény, a Bélteki ház 1832-ben, meglepetésszerűen jelent meg. Írója Fáy András, aki Kazinczy irodalmi köréhez tartozott, s

bár versírással is foglalkozott, meséivel és novelláival érte el legnagyobb sikereit. Korának egyik legmozgékonyabb szelleme volt, aki "józan bölcsességgel" vett részt a reformkor mozgalmaiban. Szenvedélytelen, inkább intellektuális beállítottságu egyéniség. Hihetetlenül sokoldalú. Pedagógiai értekezéseket írt, közgazdasági eszmefuttatásai vannak, eredeti meséket ír Aesopus és Lafontaine után eredeti formában, a társadalomban látott visszاسágok ostorozására. novelláiban és vígjátékában egyaránt megvan a társadalmi mag. Közösségi lény, finom gúnyú, szatirikus szellem, írásaiban reformtörekvéseit propagálja a kora társadalmának keresztmetszetét igyekszik adni, tendenciózus, nevelő jelleggel.

III.

A társadalom rajza a Bélteky-házban.

A Bélteky-ház nagyigényű irás. Tanregény, maga az írója is annak szánta. Tárgyának gerince valóság, az akkori Magyarorszáé. A földfölötti magyarorszáé.

A meseíró Fáy, a közéleti férfi egész jellemével a társadalmi valóság felé fordul. Politikai, közgazdasági tevékenysége a haladás vonalában áll, s regénye is a haladás szolgálatában íródott. Két világ áll egymással szemben. Az egyik világ a régi nemesi világ, matyi világa.

matyi és a nemesi élet.

matyi a régi nemesi típus. Nyers, vad, műveletlen. Már gyerekkorában kiütözköztek belőle nemesi hajlamai: "étvágya mindenkor kész volt, ha hozzá-valót látott, megállt alma fél naphosszig tartott, vidor

egészségének pedig biztos jelenségei válnak a háznál mindennapos panaszok ellene: hogy tegnap ablakot tört, ma kályhát, minap jobbágy-gyereket gyűrt dula-kodásban össze, közelebb pedig a vén kertésszel üzött pajzán tréfát."/B.M.I. 43./ "Elég hozzá, hogy a folyvásti diadalmaskodás elbizakodottságott szülematyinál, ki erősen hívé magáról, hogy győzhetetlen hős, s erejéveli kérkedés vala minden szava és mozdulatja."A dérék gyermek iskolában sem maradt el, otthoni hőstettei mögött."Rövid idő alatt az egész iskola úgy szigetelés matyit, hogy előtte, utánna és körülte, néhány hely üresen marada, minden tanuló félvén hozzá kéz-érésnyire vevén ülést."Néhány iskolát megjárván ilyen tulajdon-

ságai végül is véglegesen haza rekesztették a helyét, aki mellé házitánitót fogadtak gondos szülei. "Ez feje volt Azon nevelői martyroknak, kik szélllyel itt-ott jó házánkban nevelgetnek. Csodás vegyület inasból és tanítóból, igaz nevelői vér; ha tanított, játszótárs, ha feddőzött, guny-tárgy! Ő lakolt, ha az urfi hibázott, de ellenben annak természeti talentoma dicsértetett, ha végre sok körülei vesződség után érthetőleg olvasott és írt betűit alkalmasint gyanítni lehetett." A házi tanács előtt tett vizsgán a rokonok "erősen hitték, hogy a netovább el van érve, s a tanító oly fölösleg butorrrá vált, mint napfényben az esernyő". ".... s a tanító kinosan leérdemlett kis fizetésével, mint madár a kalitkából eleresztették: miként hallat-

szott, gondja vala, későbbi végrendeletében,
 óvást tenni, hogy semmi ivadéka nevelői
 pályába ne egyvelegyjék!" /B.H. I.54./

Matyi elmés szatirával elmesélt ifju-
 korában, a nevelő sorsában, Vilmosban, a
 nagybácsiban, aki matyikát hadfiui gondo-
 zása alatt tartja, az iskola leírásában,
 ahol a nemesi urfik olykor nagyobb hata-
 lomban éltek, mint kutyabőr-nélkülöző
 oktatóik, nem egy család szatirikus rajzát
 kapják a kor olvasói. Pontyi, a handaban-
 dázó, oktondi, tudálékos és műveletlen kis
 nemes, Döbrögi, a vitézkedő, basauralmu
 ur, testvérei Matyinak; a tulajdonságaik
 közösek; étel, ital, vitézkötés, kard,
 vármegye és szerelmi kalandok között folyik
 életük, s ha életstílusuk közös, hasonló
 lehet ~~xxxxxxxxxx~~ nevelésük. Maga Fáy re-

gényében több helyütt oldalas párbeszéd-
ben, közbeszótt pedagógiai tanulmányokban,
a tudós hangján is elmondja szereplőin
keresztül véleményét korának nevelői rendsze-
réről. Itt azonban jellemet épít. Szati-
rájával elevenné, életesebbé teszi egyéb-
ként merev, nehézkes jellemzés módját;
jellemait tipizálja. Matyi típusjellem,
fiatalsága, nevelésének körülményei, az
életfolyamat, amiben az ifjúból a felnőtt
Matyi lesz, szintén tipikus. Egy osztályt
ábrázol, a maga nehézkes, elmaradott
kulturálatlan életével.

"Őseimnek véres kardja, Fogason függ,
rozsdá marja, Rozsdá marja, nem ragyog"
írja gúnyoló versében Retőfi. A nemesség
évszázadok óta régi dicsőségének szuggesz-
tiójában élt s követelte magának, a nemzet-

fenntartó dícséretes elemnek, a különböző alkotmányos kiváltságokat. A hajdan fényes, de berozsdásodott kard ígézetétől Matyi sem tud menekülni, s katonai pályára szánja el magát. A hősi jellemű fiúnak azonban egyszer módjában volt valódi katonasággal találkozni: "Tapasztalta most a szuronjos subordinációt, a születésre nem hajtó való engedelmességet, a számos öntagadást, kicsapongások rögtönös megbüntetését, s láto tanuja volt egy farmatringozásnak is. Kedve vészett az oly életpályától, mely békében is yad szabadságát, és szilaj kényét valósággal fenyegeti, háboruban pedig, mellytől különben is titkon nem egyszer borzadt, sebekkel, sőt halállal jutalmazgat." "Elhatározása oda ütött ki, hogy itthoni katona legyen, s mindenben magyar

vitész, a veszélyektől kiválva /I.54-55./

S Matyiból, a gyáva hősből ijesztő külsejű vitész nemes fejlődött. Ha borbélyműhelyben, vagy falusi söntésben ültem, sokszor elmosolyogtam magam a kardos-sujtásos vitész nemesi képeken, akik olyan hősi módon viselkedtek Napoleon katonái előtt, a országgyűléseken, megyegyűléseken olyan bátran pengették sarkantuikat. Fáy minden egykoru olajnyomátnál elevenebben rajzolja a vitézzé fejlődött torzonborz Matyit.

"....bajuszt növesztett, pofa és alszakált, szinte a borzantásig, hogy a Horácz pulya római ifjai tőle inkább fogtak volna remegni, mint hajdan a rémitő alak a párthusoktól. Haját két vállán vastag fűrtökben hagyta csüggeni, saruin az izmos sarkantuk hangosabban pengtek a török

muzsika réz tányérjainál, ~~ten~~ szoktatott fejét só-szelence szabásu kucsma fedé, kakas tollal, nyakát egyszerűen övedzé az arany-csipkés fátyol; dolmányán szintolly tisztelkedve függtek az arany vitéz-kötések, mint fent tisztelt pipáján a selyem bojtok és öblös kostöken a zöldfestésű sallangok. Ha csak mezőre lovaglott is ki, pár pisztoly és foka állt a nyereg kápában; mert ugymond mások után Matyink: ugy is született katoná a magyar nemes; a katoná dolga pedig uton utfélen veszély" /I.56./

A vitéz nemesnek nemcsak ruházata katonai, háza ügyvitele is az. A cselédség katonai rendbe szedve, időre való fölkeléssel, ura előtti vigyázz-állással figyelmeztették állandóan a nemes embert katonai mivoltára, aki nem is fukarkodott

a szitkokkal, pincebörtönnel és botbűntetéssel. "Elég az hozzá, hogy ... a maga körzetében valóban rettentő magyar volt matyi: "/1.57./

A nemesi öntudat azonban nem korlátozódott az otthoni erőszakoskodásokra. Matyi, mint magyar nemes az idegeneket is kitüntette hatalmának átgotgatásával; a nemesi nacionalizmust is eleven gunnyal rajzolja meg Fáy András. Idegen vendégzet"ha azon szerencsétlenség érte, hogy asztalához maradt, azzal szeretné nevelni, hogy rakásra főzeté a burgonyát, laput, sárgarépat, s többeféléket, miket mint idegen, silány étkeket nemzeti büszkeséggel utál vala, de azokkal a sógort unalomig kínálgatá." /I.58./

A nemes egész életét dologtalanul

tölti, valmit tennie mégis kell. mulatságokat rendez tehát, eszik, iszik, vadászat, vagy gyengébb vagyona, tehát rangban is alatta álló szomszédjait bosszantgatja, pörösködik. Matyi is bőven élt ezekkel a nemesi erényekkel. Csinyre, csinyt halmozott, pörre pört hozott magával. Házassága csak növelte dicsekvő kedvét, s a „célzott dicsőség alkalmasint ki is vivaték általa; mert négy mértföldnyi körben, szinte beszéd-járássá váltak Matyi tettei, s hamis magyar lőn kelő nevezete." /I.67./

Hogy ez a fenegyerekség egyébként mily en gyöngye szívbeli érből táplálkozik, azt nemcsak Matyinak akatonaélettel szemben történt hirtelen álláspontváltozása mutatja. Az installáción különös kaládja akadt Mátyás urnak, "őseinek véres kardja" nem

akart a "vivát" kiáltáskor hüvelyéből ki-
 suttynni, s Matyi addig erőlködött, legé-
 nyével addig rángatták ^{insurrectio} kétfelé a beroszdá-
 sodott vitézi szerszámot, míg az olyan
 hirtelen vált ketté, hogy Matyi nem tudott
 irányt szabni a kard suhanásának s lecsap-
 ta az ~~insurrectio~~ korából élesen maradt
 penge a lova fülét. Ebből aztán különfé-
 le csúfolkodások estek Matyi kárára. Töb-
 bek közt egy szellemesen csufolódó levél,
 melyre Matyi rettenetes haragra lobbant.
 Párbaft emlegetett s kurtavasat a levéltho-
 zó legénynek. Leguli óvatosan kérlelte
 Matyit, figyelmeztetve, hogy a párbaft ál-
 tal még nevetségesebb lehet. Matyi szívé-
 nek hősiessége most mutatkozott meg iga-
 zán: "hogy ne láttassék magát könnyen meg-
 adni, tőn még egy pár könnyű cáfolásu

ellenvetést, de végre ~~ráta~~ Leguli tanácsára, „örvendve titkon magában, hogy vitéz szive, mely tagadni nem lehet, kissé dobogott a megvívásra, illy tisztességes palást alá bujhatott//1.166/

matyi alakja körül kibontakozik az egész nemesi élet. A házasságkötés még mindig a feudális szokások szerint történik, az atyai tekintély a patriarkális viszonyokat tükrözi; matyi is inkább szülői akaratból, mint szerelemből kapott magának feleséget; "Minél nyájabbak valának szülei, annál szorultabb mellje ségénykének, borongván a jövő ~~át~~atlan azép lelke egén. De minthogy még akkoron kevés akaratjuk volt a magyar hajadonoknak, s ezen fontos ügyben is inkább ünnepélyi szertartásból, mint szükséges kellékül

adták szavokat, pár nap múlva keríté a lányka ujját az arany karika, s néhány hétre kendős lovak repíték őt Béltekre haza."/1.66./

A házasság élete egyik fontos tennivalóján túlra került. A nemesnek születés, házasság megyeházi politika, installációk, mulatozások, halál voltak legfőbb tennivalói. Matyi, a nemesi élet szokásai szerint vidám társaságokat gyűjtött maga mellé, nem sokat törődve a tanulmányokkal, mindinkább erősödve a hősiességben. Így ahogy végigvezeti Matyi életének fonalát regényén, tagadhatatlanul rosszaló, elítélő módon foglalkozik Matyi alakjával. A hős, aki oroszlánokat állítat domborművé kapujába, mely ősei hősiességére emlékezteti, a lánykérő, aki osztorába bot-

lik, kit lovai hirtelen megvadulva össze-
 vissza hurcolnak az udvarban, a megyei po-
 litikus, aki az installáción lóva fülét
 lecsapja kardjával, "nesztöri" helyett "sten-
 tori" kort kíván nagy dikciójában a főis-
 pánnak, aki durva tréfákkal bosszantja
 szomszédait, nem rokonszenves alak. De nem
 is ellenszenves. Mulatságos. Elmaradt, os-
 toba, akin nevetni kell.

Matyir vad nemes. Együtt él parasztja-
 ival a falun, s bár korlátlan ur, szelle-
 misége, lelkivilága ^{nem} több azokénál, akiknek
 parancsol. Atyja a középnemes, akihez a
 magyar feudalizmus fejlődése, az európai-
 tól elütő alakja következtében, nem értek el
 a kultúra hullámai, bár iskolát járt, -nem
 nagy eredménnyel ugyan -bár házitánitót fo-
 gadtak mellé. Az iskola és házitánító azon-

ban nem jelent sokat. Nem oldja föl a termelési mód és a társadalmi forma elmara-
dottságát. Matyinak és nemesi társainak
nem érdemes tanulni. A tanulás tudást ad,
a tudás fejlődésre, cselekvésre, a körü-
löttünk lévő világ megváltoztatására kény-
szerít.

A nemességnek a világ megváltozása,
az ország demokratizálódása nem állott ér-
dekében. Erős osztályöntudattal védte ez
a nemesség a maga jogait megyén és ország-
gyűlésen; Fáy nem jut el addig, hogy ezt
az osztályöntudatot elítélje. Nyilatkozik
ugyan néhányszor a szereplőin keresztül,
"..jó hazámban a cselédséget romlásnak
eredtnek tapasztalám"/1.140/ - "lovagolni,
vívni tanulj! mondá matyi, ezek nélkül a
magyar nemes, ki született katonára csak fél-

azonban katonára valómat nem tesz, hanem csak mondani
mellé a közömbös elragadt hangját is föl lehet sorolni.

emberi!"

„És törvényt írni: inté Leguli, e-nél-
kül házából sem léphet ki a magyar nemes,
hogy ne sértsen, vagy ne sértessék"/1.179./

"Felsőbbségünket szükség megállapítanunk
az emberek között. /1.239/ "megnevezé őt
a társaságnak, s az öregek ismervén jó nem-
zetségét, azonnal rokonságukba fogadják."/1.
304/. A nemesi különállóság az osztály fel-
sőbbbsége nincs Fáy gondolkodása ellen .ma-
tyiban nem a nemest, hanem az elmaradott
nemest teszi nevetségessé.

A dekadens nemesség.

Ez a szemlélet még az ósdi nemesnek is adózik némi tisztelettel. Matyiban elmara-
dottsága, nevelatlensége kulturálatlansága,
és nyersesége mellett is talál szeretetre-
méltó tulajdonságot. S mivel az író nem jut
el a teljes társadalmi valóság ábrázolásáig
-erre később fogok részletesen kitérni-,
éppen a nacionalizmus kérdésében keveredik
ellentmondásba, dicséri meg Matyit, aki előtt
minden, ami magyar, értékesebb, jobb, nemesebb
a külföldinél. Előbb ugyan szatirikus han-
gon írt Matyi idegengyűlöletéről, amit pusz-
tán észmei oldalról, a humanizmus oldaláról
gunyolt ki^x a középnemesség műveletlensége
folytán, s éppen Matyi kezében is haladás-
ellenessé vált. A hazai ipar dicsőítése és
fejlesztése mellett ez a mozgalom Matyi és

^x nem vette észre, hogy példaként a vérdögletmozgalom

a hozzá hasonló nemesi társadalom kezében a hazai élet, a mezőgazdasági termelési mód, a hazai társadalmi rend védegyletévé is vált. A nemesi nacionalizmus a reformkor első évtizedeinek haladó mozgalma, melynek ^{mal,} alapvető gazdasági változtatásokat; - iparfejlesztést, hajózást, vasutépítést, folyók szabályozását ^{megindítottak} elvégezték, - s amely végső fokon, a 48-as forradalomban a jobbágyság felszabadítását ^{reformkora,} val a népig eljutott, népi forradalomná ^{tátták} a reformkor 48-án, ^{telek,} a másik oldalon a nemesi rend konzervatív mozgalmát ^{apottak; a jelneve} lett, a reformkor haladó törekvéseivel szemben ellenforradalmi erővé ^{váltak.}

A régi nemesi világot nemcsak Matyi képviseli. Van a régi, a konzervatív nemességnek másfajta konzervativizmusa is. Matyi nyers, elmaradott, báró Regéczy világfi. Elegáns, művelt, de dekadens.

Matyi a "husárost", ha rosszul méri meg a
 hust, féllábon állítja a vágótökére, bérlő-
 jét minden főnomsággal, hússal, pecseny-
 nyékkel, válogatott ételekkel traktálja,
 de bort nem ad a borcsusztató ételekhez,
 csak az asztaltársaság többi tagjainak,
 s valahányszor azok isznak, egy pohár vi-
 zet kell a bérlőnek a többiek nagy haho-
 tája mellett innia. Matyi barbár, csinyjet
 a barbár csinyek. Báró Regéczy szintén nem
 tud meglenni csinytevés nélkül. Vendégsé-
 get csap hát nevenapján, s a diszebédjét
 családi sirboltjában tálaltatja fel. A

"hamvbolt maga is különös építésű"...

"alacsony boltozatjáról számos lámpák
 csüggtek, komoly fényt kölcsönözve annak,
 minthogy egy pár ovál lyuk az előfalon,
 inkább lég, mint világ-adásra szolgál.

Háttérben egy ajtó vezetett le magába a
 hamvboltba, s felette egy tömördek kop-
 nya állott márványból kifaragva, kereszt-
 bevetett pár lábsont felett. Ezek alatt
 illy betűk olvastattak: Eltűnik futó jelen!
 A teremben hosszú terített asztalok nyultak
 el, feketébe öltött cselédség forgott a-
 zok körül, s mindegyikének fátyol vala
 balkarjára kötve."/1.314/ A környezet olyan,
 mintha valamelyik korabeli rémregényből
 került volna át, a sírboltban való ebéd ka-
 landja is romantikus, szentimentális ötlet.
 De nem csupán írói kitalálás, betét mely
 szenzáciossá ~~tesz~~ teszi a könyvet. Ha nem
 is így, ilyen körülmények között, de ha-
 sonló esetek megtörténtek. A dekadens, le-
 hulló társadalmi osztályok kifinomult,
 tulérett egyedei mindig szeretik az ilyen
 borzalmakat.

Regéczy fölvilágosult főúr. Már nem vallásos, mint ősei, a mítoszok kötelékei lehulltak róla. De nem is istentelen, nem atheista. Köti az osztályfegyelem, az illem, mely az uralkodóháztól terjed lefelé, s melynek egyik alapszabálya, hogy atheista-nak nem illik lenni. Regéczy tehát, - a korabeli nemesség mintájára - kompromisszumot köt. Lemond az egyházi istenhittől, a vallás kereteiről, ennyiben felvilágosult, szabad-elvű, de deista lesz. Az egyházakon fölüli deizmus bizonyos eleganciát ad szellemének, a tudós világfi, az értelmes érző arcában jelenik meg, s akiben nem lehet tudni, hogy a tudás szólal-e meg, melynek játszani van kedve, vagy a szentimentalizmus, mely sirni szeretne, de szégyell, s a tudás lárva arcát hívja segítségül, amelynek

fi ntorai mögé állandó fájdalomsságát ,
 maghatottságát és kétségbeesett reményte-
 lenségét elrejtetheti. Beszéde, amit az e-
 béd előtt elmondott, a fölvilágosult tudás
 derűjének s a magáterősítő, a borzadállyal
 borzongással játszó szentimentális elér-
 zékenyültségnek keveréke.

Regéczy a szublimált nemes. Őt és a
 hozzá hasonlókat, bár ők is a múlté már,
 -Regéczynek egész birtoka eluszott a pö-
 rök és mulatozások egymást váltogató so-
 rában- nem gunyolja; azok a külsőségek,
 melyek az ifju Regéczy ruha és pénz keze-
 lésében, cselédséggel való bánásmódjában,
 egész magatartásában a csupán fölületen
 mozgó embert jellemzik, nem ellenszenve-
 sek a Bélteki-ház írójának. Talán korai
 még azt kijelenteni, hogy Fáy nem jutott

tul a "nemesi irodalom" osztály /egy elmén,
 de a későbbiek igazolják ezt a föltevésün-
 ket, s ~~re~~fognak mutatni a Fáy-korabeli
 nemesi társadalom, a nemességen belüli
 reformmozgalom alapellentmondására.

Külön szükséges foglalkozni a regény-
 ben szereplő Septemvir- családdal, mely
 a hanyatló nemesi társadalom harmadik ti-
 pusa: a megyei tisztviselő.

A Septemvir nem annyira vagyona, mint
 inkább hivatala miatt nagytekintélyű ember,
 s tekintélyére igen rátart. Hideg hiva-
 talnok ember. Ceremoniás, a köszönéseknek,
 vagy a köszönések elfogadásánál külön ská-
 lájával. Nagyrangúak felé alázatos, -amint
 illik- alacsonyok felé kemény, rátart-
 amint szükséges-. A hivatalnoknak a nemesi
 világban ilyen magatartása kötelező, a

nemesi etikett írja elő"s különben is a bátor parancsolásról ismerik meg a nemesembert". Ha félve parancsolsz, észreveszik, hogy a parancsolás nem sorsod, ha zajtűrés nélkül pénzt adsz ki, azt vélik: költesz mert pénzed van, nem pedig: mert ur vagy.

"...felsőbbbségünket szükség megállapítanunk az emberek között s ezek önként fogják a nagyobb részt átengedni nekünk, hogy a kisebbet ne átaljuk nekik. ingerők van, kedves barátom az embereknek, hacsak egy lépcsővel is felebb mutatkozni, mint miként állanak. A kis nemes nagy nemesnek, ez bárónak, ez grófnak, s ez hercegnek polcára pillogat."- "Tedd felsőbbbségbe magadat és ámitsd a világot; különben az fordul felül , s te léssz a csaláttott."Tanítja Pestre érkeztekkor Gyulát az ifjabb

báró Regéczy. Ebben a tanításban már nem csupán a feudális nemes szólal meg. Ennek a tanításnak jövője van. Fáy öntudatlanul megszólaltatja a kapitalizmus embertelen, kizsákmányoló etikáját is.

A Septemvir nem bohém, mint az ifjabb báró Regéczy. Tisztviselő, a Karók és Renédek államának tisztviselője. nem tréfálkozik cinikus gunnyal a társasági szokásokon, sem pedig nem teherli túl magát azokon a gazdag és rangos ember hányaveti fölényességével. A tisztviselő nem csupán hivatalában köteles tisztéhez illő méltósággal megjelenni. A Septemvir tartja is az előkelő tisztséghez szükséges méltóságot. Flának ez a rátartiság okozza élete legnagyobb kínját, csak áldozatos, tűrő szenvedés és a társadalmi különbségeket

feloldó anyagi elmaradottságot helyreütő
fordulatok után lehet Klárcsi, a szegény
Gyomay lány Vincze felesége. Az öreg Gyomaynak jelentős tétű vagyoni pórt kell megnyerni a Septemvir ellen, s egy uralkodóházi főhercegnek elvetődni a Gyomay-kuriára, hogy Vincze imádottja kezét elnyerhesse. Pedig Gyomay, ki a geneológiának igen alapos szakértője volt, előkelő házakkal tudta magát rokonságban, bár "néha alig tudá a rokonságot nemzeti tábláiból kideríteni", mégis "atyafiságot tartá egymáshoz a két ház; a generál uram-bátyának szolítá Gyomayt, ez viszont megadván a rangnak is a méltóságát, méltóságos uram öcsémnek a generált." /1.226/.

A Septemvir, -aki tisztségviselőhöz illeően kiváló szónok is - komoly dikcióban

inti fiát a jó tisztviselőfiuhoz illő há-
 zasságra: "Meg kelle vala fontolnunk/ szü-
 lőknek/ hogy minden házasulandó ivadékok
 csirájma s ezek földi boldogságának ala-
 pítója, s hogy szegénység és /származási/
 homály, két földi rosszak, miket átkul
 választani magának és maradékának a leg-
 kimélőbb névvel nevezve is batorság; míg
 ellenben rang, vagyon és nagyszületés, ha-
 talmas eszközeink a boldogságra." /1.298/.
 "Mindezekből édes Vinczém átfogod látni,
 hogy nem szülei átkodás, vagy dölyfös
 szigorúság az tőlünk, ha Klárcsival szerel-
 meskedésedet ellenzeni kénytelenítettünk.
 Klárcsi jó, szelíd lányka, ki egy falusi
 urfit boldoggá tehetni egykor; de nem fő-
 ispánnak és Septemvirnek egyetlen fiát,
 kitől mind szülék, mind haza többet várnak

és várhatnak, mint silány hernyói életpályát, mely tavaszi kurta emésztése után, gubába köti tojásai közé magát." Az öntudatos főtisztviselő szigora egyetlen fiának Klárcsihoz való szerelmével szemben azonban a legmelegebb pártfogásba csap át azonnal, mihelyst az öreg Gyomainak hasznát hozó lesz egy bányája, tetemes vagyont pöröl vissza a Septemvirtől rokoni alapon és megjelenik a főhercegi vőfély.

Vincze és Klárcsi szerelmi története /a regény számtalan szerelmi eseménye közül/ így válik társadalmi rajzzá is. A feudális patriarchális viszonyok, a nemes-ségen belüli kasztosodás, a szülők korlátlan hatalma, mellyel szemben a különben nem gyáva, közepesen férfias, de a fölvilágosodás demokratikus eszméit, az "alantos

származásuakkal" való emberi egyenjoguságot a nevelőtől életelvként átvevő, de azt osztályán belül érvényesíteni nem tudó Vincze, a türelmes és szenvedésteli várakozáson kívül más fegyvert még csak igénybe sem kísérelt venni. A rang és a vagyon öntudata, a nemesi élet korlátozottságait erénnyé magasztosító tisztviselő a harmadik típus. Ez nem nyers, mint Matyi, nem dekadens, mint Regéczy, szívós, konok, úr. S minden konoksága, merev rátartisága mellett is hajlékony. A vagyon, a rang, ha ujkeletű is, azonnal meghajlásra készíti; ha bohém, a rangosságra nem sokat adó, nálánál ragosabbakkal kerül össze, rangvédő merevsége is főleged. Tisztviselő, a nemesek tisztviselője, osztályöntudatának leghatalmasabb bázisa a tisztviselői rang.

Van még egy jelleme a Matyi körüli világnak. Leguli az ügyvéd. A nemesi világ, elengedhetetlen támasza, a minden hájjal megkent, ravasz, hidalgó. A legalantasabb lélek, a régi nemesi világ valamennyi alakja között. Matyi vad, de tiszta, szinte ártatlan tudatlanságában, mint a bárók; Regéczy cinikus, de nagyvonalú, a Septemvir kiszolgál ugyan, de közszolgálati alapon, s ezt bizonyos morális keretek között a törvény betűi szerint, mint a főnálló rend felelőse teszi; Leguli egyszerűen haszonleső szélhámos. Megbízhatatlan, szájaskodó, aljas és magabiztos. Minden helyzetből fölényesen kerül ki, nem hagyja leleplezni magát. A nemesi társadalomnak legkevésbé rokonszenves alakja; A szétozló nemesi társadalom hiénája.

A halado nemesek.

A konzervatív nemesi világ fonákságai nem bontják meg Fáy osztályöntudatát. A társadalmi bajok eredetét nem a társadalmi helyzetben látja; úgy véli az új társadalom pedagógiai kérdés csupán. Új szellemben kell nevelni a gyermekeinket, szeressék meg a tudományos gazdálkodást, az iparosítást, lássák be a kutak fölállításának szükségességét, s az ország a haladás útjára fog lépni. Mindezek a reformok azonban a nemességen belül jöjjenek létre, annélkül hogy a társadalmi rétegződést megszüntetnék. A társadalmi bajok megszüntetése nevelési feladat, s nemzedéki kérdés; nemzedékek közötti harc. A fiatalság harca az öregekkel, akik konzervatívok, de jó és hasznos a konzerva-

tivizmusuk, mert patriarchális korokból ittmaradt tekintélyük segítségével a vehemens, türelmetlen fiatalságot megvédik a veszélyes tulzásoktól.

A nemzedéki harc fő képviselője Gyula, Bélteki Mátyásnak a vad nemesnek a "hamis magyarnak" fia. Az érzékeny, inkább anyja természetét öröklött fiú, már gyermekkorában bizalmatlan volt apja nyers kirohanásaival, magyart-dicsérő szólamaival, vitézkedő hajlamaival szemben. Iskolai magatartása is elüt apjától, kiváló szorgalmú, sokoldalú, kitűnő tanuló. Mivel okolja meg a regény írója ezt a nagy különbséget apa és fiú között. Bélteki Mátyás anya nélkül nőtt fel, az exhuszár Vilmos nagybátyjának keze alatt. ~~Ő~~ Csödi nemes, vad nemes nevelte ~~azt~~ is fejlődött; Gyulát szelídlelkű,

művelt anyja nevelte iskolás koráig, s anyjához hasonló, jólelkű kulturált férfi lett belőle.

Móricz Zsigmond önéletrajzát legkisebb gyermekéveinek leírása, elemzése után abbahagyta. Féja azt bizonyítgatja, hogy az ember husz éves koráig végigéli döntő élményeit. A nevelés elhatározólag hat az egyén életének fejlődésére, de nem ^{egyedül.} ~~mindig~~, s Móricz, ha regényírásba kezd, Rózsa Sándorban, vagy Turi Daniban föltár más erőket is, a nevelésnél erősebb, hatékonyabb erőket a társadalmi erőket, az egymással szembenálló osztályok harcát. Így Móricz a XIX. századi életet rajzoló regényében a Rózsa Sándorban a jobbágyok, a boeskos nemesek és a gazdag nemesek közötti harcot ábrázolja. Rózsa Sándor nem egyén,

betyársága nem egyéni tragédia, s betyárbandájának hűtlen tagjai nem Rózsa Sándorhoz hűtlenek. A jobbágyság társadalmi elnyomottsága, kényszeríti a jobbágy-zseni Rózsa Sándort, hogy betyár~~ának~~ legyen, aki, ha évszázadokkal előbb születik talán⁺ Achim András szerű szabadsághős. Rózsa Sándorban az elnyomott lázad, Rózsa Sándor forradalma az elnyomott jobbágyság forradalma, etikai, társadalmi, szociális forradalom: osztályforradalom.

Gyula nem~~es~~nek született, s nem is lett belőle forradalmár. Reformista, aki kora társadalmi betegségeinek tüneteit látja. Bizonyos liberális gondolkodást már Édesanyjától örökségképen kapott. Anyja a fölvilágosult Káray nevelése, aki a maga asszonyi módján valósította meg a libera-

* condottiere len, ha csak elvél lehetett, talán

lizmus nagy tanítását, az emberi egyenlőségtől: "mik őt arra bírák, hogy gyakran még cselédsége örömeiről is önmaga gondoskodjék. Kegyetlenség, ugymond kívánni, hogy a cseléd, ember, miként urasága,, szűk fizetésért, munkájával és szabadságával együtt örömeiről is lemondjon. Ez a liberalizmus, mely kimondja humánus érzülettel a jobbágyról, hogy "ember, miként urasága," de addig nem jut el, hogy vele egyenlő embernek egyenlő jogokat adjon, végig kíséri Gyulát egész életén. A reformkor liberalizmusa ez, mely Rousseau szentimentalizmusát örökölte csak, s nem a francia forradalom cselekvő kedvét, **A** nemesi osztályöntudatát, a liberalizmust, a reform-mozgalmat is átszűrte.

A reformkor első kísérlet volt a magyarországon sohasem sikerült polgári for-

radalom nyélbeütése^{ek}. Iparosodás, fejlettebb
 mezőgazdaság, korszerű kereskedelmi élet,
 banküzletek, magasabb kultúrélet voltak a
 reformkor nagy követelései a nyugati polgári
 forradalom mintája után. A polgári élet ~~e~~
 jellegzetesen városi életforma, nyugaton,
 Angliában és Franciaországban már száza-
 dok óta alakul ez a városi élet, s a fran-
 cia forradalomban a francia polgárság leráz-
 ta magáról a királyok és a nemesség tehetet-
 len, tulérett, elnyomó osztályait, a
 feudalizmust fölszámolta s a burzsoázia
 a francia nemesség helyéreült. Uj, friss
 hatadó osztály került a történelem kormányá-
 hoz.

Franciaországtól kezdve ilyen harcok
 polgárság sohasem alakult ki. A bajor, a
 porosz polgári élet^{ek} összekeveredtek a

feudális maradványokkal, átvették a germániai nemek misztikus, patriarchális, gőgös, elnyomó tradícióját, annélkül, hogy egy pillanatra is föllélegzett^{ek} volna, mint szabad polgár^{ok}; Magyarországon még az a réteg is hiányzott, mely keveredhetett volna a nemességgel, hiszen mint a bevezető történeti részében mondtam, ipari munkában dolgozó népességünk száma akkor alig volt 80.000, s ezeknek nagy százaléka is falusi mester, aki inkább mezőgazdasági, mint ipari termelésből élt. Magyar városok még nincsenek. Pest, Buda, Pozsony azok a települések, ahol jobbára kereskedő-iparos lakosság él, de ezek nagy százaléka német. Szeged, Debrecen, Vásárhely, Szabadka nagyhatáru alföldi települések, maguk is jobbágytartó földesurak, parasz-

ti életformát élő, nyáron téli lakhelyétől sokszor 30-40 kilométerre lévő tanyán gazdálkodó paraszti lakossággal. Polgárság hiányában a nemességre hárult a feladat, hogy a fölvilágosodás forradalmát a gazdasági és kulturális és politikai frontokon végbevigye.

Gyula ennek a nemességnek a megtestesítője. Látja társadalma elmaradottságát, az ősdi gazdálkodást: "szántani tavasszal és ősszel, miként ősatyáink tették, tudni minden földünkbe mennyi mag megyen, ismerni a mezeti munkák idejét, sorát, módját és közönséges fogásait, s a helyhez tanult időjárást - teszi nálunk a gazdaság egész tudományát. Az ilyen nyugodtan mondja, ha nem termett, nem adott az isten! -... Hogy illy gazdálkodás mellett sem a gazda

sem a haza nem nyer, én is hiszem. De úgy vélem, másképp fordulandna a dolog, ha mivel tudományos férfiak választanák köröknek a gazdálkodást."/1.210/ Ez a gondolat, a gazdaságnak tudományos alapon való átszervezése, nem kis helyet foglal el a regényben. Valkay, Bélteky Mátyás szomszédja szinte csak azért került a regénybe, hogy gazdaságát, melyet nagy szorgalommal és tudósi hozzáértéssel vezet, az író bemutassa közönségének. A gazdaságban minden haszonvételre van számítva—" Ut-sorai birsből, somból, vagy törpe gyümölcsfából állottak, s minden fa, minden vetemény azt a helyet birta, melyet az anyatermészet rendelt annak. Bujaságig tenyészett itt minden....Egy szőlő lugas, s a peres diófák voltak a kertnek

77

minden nyughelyei. Közepett kút és tágas
kő víz-tartó állottak, mikből a kert szétá-
gazó csatornákon öntöztetett." /1.144/ Val-
kay nemcsak megmutatja kertjét, hanem a ka-
lauzolást tudós, hozzáértő magyarázattal ki-
sérte. Különösen a szőlőtermesztés ügyeiben
tanúsított komolyabb jártasságot. Hasonló,
alapos gazdálkodást mutat be a regény Róna-
pataky generális gazdaságában is. Gyümöl-
csészet, kiváló minőségű gabona, pompás
állatok s megelégedett jobbágyok a generá-
lis jó gazdálkodásának bizonyítékai, aki még
a kosárfonásra is megtaníttatja jobbágyait,
nehogy a hosszú téli napok kárba menjenek;
mert ahol a gazda bőségben él, bőségben él
ott a jobbágy is. Ezen a ponton derül ki a
regény írójának és a reformkornak társadalmi
állásfoglalása. Mert hiába épül^{het} ~~épült~~ kórházat
a generál, hiába rendez "Termelési kiállítá-

sokat, célja csak annyi: ne busítsa szí-
vét "süllyedt tekintetű és rongyosan kullo-
gó jobbágy"/11.215-16/

világos, hogy ⁽⁴⁾ konzervatív nemesség
világához képest Gyula, Valkay és Rónapata-
ky gazdálkodási módjai haladottabbak.
Valkay különösen előrelép, nem csupán
a mezőgazdasági termelést korszerűsíti, az
ő képzeletében már megjelenik a következő
évtizedek nagy gazdasági hatalmassága, a
Tőke. maga is kalmár családból száрма-
zott, „józan fontolással és biztos tapin-
tattal, melly jellemzi a született kalmárt,
illesztett össze időt, termést, szükséglet,
költséget, pénzközelget s ezekhez szabta
alkalmazásait." "...s rövid idő alatt
csinos tőkepénz urának mondhatta magát."
/1.135-137/ Valkay fejti ki, a leszerelt

huszárörmester, a kiskalmár fia, Regéczynek, a főnemesnek, a takaréknak pénztár fontosságát. A báró nevetve tréfálódzik a dolgon. Alig néhány sorban odavetett kép. Az író nem is tudja, mit ábrázol vele, a kapitalista fejlődés vonalát, ahogy a föld és rang mellé, sőt fölé odatelepszik a legnagyobb hatalmasság: a Pénz. A kapitalista fejlődés indulását különben még egy mondatban regisztrálja Fáy: "... a természet rendtől, mely különben is pénztelen a nagyvárosok lakosaihoz omlik a pénzbeli erő, mely különben is aránytalanul nála volt már, a kereskedés és kézművesség gazdag csatornáinál fogva."/11.33./

A nemességnek nem csupán gazdasági reformokra van szüksége. Kulturális, művészeti problémák, nevelésügyi kérdé-

sek is bőven adódnak a korban . Fáy ezekkel a kérdésekkel a Kazinczy-körben tett látogatásaikor találkozott, a magyar nyelv ügyével, a Tudományos Akadémia tervével az országgyűlésen került szembe. Regényének egyes részei külön nevelésügyi, vagy művészeti tanulmányok. Fáy igen nagy szerepet tulajdonít a társadalmi változások, a haladás terén a nevelésnek. Bő nevelésügyi monológjainak, vagy párbeszédeknek ez a regényen kívülfekvő oka. Fáy a nevelés kérdéseiben is reformista. Nem veti el a régi nevelési módszereket, a nevelési célt, csak különösen elavult részleteinél toldozgatja.

A régi humanista iskolák: a reformáció protestáns, az ellenreformáció jezsuita iskolái a XIX. század elejére

elszürkültek; megette őket a kalapos király fölvilágosult abszolútizmusa. Ez a zsengyális uralkodó, aki diktatúrájával az uralkodó feudális osztályok diktatúráját akarta megtörni, de éppen az elnyomott osztályok felől nem kaphatott még segítséget, sok feudális maradvány széthullását segítette elő rendeleteivel. A nagy iskolák, Debrecen, Sárospatak, Nagyszombat megáporodott szellemébe is József idejében tör be a fölvilágosodás friss levegője, de az iskolák mégse tudtak régi tradíciójukhoz hű, nagyléptű fejlődésben korszerűvé válni. Csokonai vitéz Mihály szabad egyénisége sok volt a debreceni kollegiumnak, s egyéb iskolában még a debreceni mértéknél is szigorúbban mérték a szabadságot.

igaz, hogy az iskolázó nemesség nem
 kívánt valami sokat. Idéztük már a régi ne-
 mesi világ intelmeit: lovaigolni, vívni ta-
 nulj, meg a Corpus Jurist, mely a nemesi
 Magyarországon oly szükséges tudni való
 volt, hogy tudása nélkül házából se igen
 léphetett ki a nemes ember, anélkül, hogy
 valami sérelem ne érné. Fáy gondolkodásá-
 ban a társadalmi elmaradottság és a kor-
 szerűtlen iskola okozati kapcsolatban
 vannak egymással, csak hogy idealista gon-
 dolkodásának megfelelően az elmaradott társ-
 adalomnak az oka az elmaradt iskola. Kézen-
 fekvőnek mutatkozott a megoldás: változtat-
 ni, korszerűvé kell tenni az iskolát s a
 jó iskola, jó nevelés majd jó társadalmat
 nevel. "Én.... minden megyében, az árva-
 száknál egy-egy nevelői őrt rendeltettnék,

kinek tiszte fogna lenni: hely enként és
 családonként felügyelni, miként nevelte-
 tik az ifjuság ?"/1.114/. Mert mint ugyan-
 ezen a lapon megállapítja az író: "tapasz-
 talni szét a hazában a sok hiányos növe-
 lést, mely gyakran nem vala egyéb test-
 növesztésnél, korosabbá tételnél". A
 regény nevelésügyi vitáinak legtöbbet vi-
 tatott pontja az otthoni vagy iskolai ne-
 velés helyessége. Fáy itt alig- alig dönt
 az iskolai nevelés mellett, de abban a-
 miért mégis amellettt dönt jelentős demok-
 ratizmus található, " az iskolában megsza-
 kadnak a rang közfalai, egyedül a tanító
 szab rendet, személyes érzelmi-becsülést,
 s a lerangoztatt urficska önérdem után
kénytelen törekedni, melly egyedül képes
megkülönböztetni őt a kapás fiától.

Közlőbb lesz ott, barátkozásu nyiladozván
gyermeki ártatlan szívé, s ezen közlés il-
tal nemesül érzeteiben és ismeretében.

Szorosabban kötődik idővel a polgári álló-
mányhoz, kiismervén idegen érdemeiket is, s
tanulván, egyébnek is köszönhetni valamit,
, mint csupán a véltlennek, születésének,
rangjának és szülei tekintélyének." /1.2o/.

A regénybe szőtt nevelési dialogusok csak
egyszer érintik a társadalmi talajt. A
többi, részben rousseaui harmonia-keresést.
"Nincs kedvesebb előttem, mint ha az ifju-
ság korán a szép művészetben oktattatik.

Azon harmonia, mely ezeknek alapja,...

korán átfoly a gyermek lelkébe," "A tág
teremtés harmoniájának érzetét bírni s
annak legnemesb alakjaiból kivont ideális
széppel barátkozhatni - mily gazdag, mily

8

ne mes öröforrás! Kinek ily kedvtelése
nincsen, csak tenyésztés annak élete, s
boldogsága sem egyéb bajtalanságnál"/I.114/

Rendszeres pedagógiai elemzést, utmu-
tatást, természetesen nem ad a regény. Az
egymástól független pedagógiai elmélkedések
- akár a művészetiek, legtöbbször ugyanazt
a problémakört boncolgatják, de mindnyájan
megegyeznek alapszemléletükben, - amit már
előbb kiemeltem: a nevelés elsődlegességet
a társadalmi bajok megszüntetésében.

A regény társadalmi háttere.

"A magyar alkotmány terepély százados
tölgy, vén derék új sarjadékokkal; ám fo-
regjon fejszéd dísztelen, csonka és akadé-
kos ágai közt, de tisztos, vén derekát ne
bántsd!" adja meg Fáy regényének alapszemlé-
letét Ronapataky generális szájából, miután
előrebocsátotta Ronapataky gazdaságának
leírását, ahol nemcsak tervszerűen, haszno-
san, jól jövedelmezően folyt a termelés, ha-
nem a jobbágy is gazdagon és jól élt, hiszen
uraságának mindenből bőségesen terem, s a bő-
ségből elegendő jut a jobbágynek is. Ez az
alapszemlélet okozza a regény xxxxxxéxxx
kxxxxxxxxéxxxxxxxxxxxxxxxx társadalomrajzának azt
a hiányosságát, ami miatt ez a társadalom-

rajz nem egész, Lukács György szerint "a realizmus szenvedélyes, odaadó kísérlet a valóságot, ahogyan lényegesen van, megfogni és visszaadni." /Marx-Engels: irodalom, művészet. Lukács György előszava, /*Hogyan viszonyul Fáy Kornél társadalmához?*

A bevezetőben, melyben a magyar regény kifejlődésének társadalmi, irodalmi és történelmi előkészületét igyekeztem adni, megdöbbentő képeket találunk a jobbgyság és a bocskoros nemesség szociális és kulturális állapotairól. A regény ezekből mit sem mond. világa a szűk, a zárt nemesi világ, a Karok és Rendek országa, Urambátyám országa. Az a "józan derű" ami Fáy meséiben olykor mesteri munkát alkotott, a regénynek terhére vált. A hideg fő szenvedélytelenül a lényeg megragadása iránti olthatatlan szomj nélkül közeledett.

kora társadalma felé, s csak a jelenségek megfigyeléséig jutott el, a jelenségek okait, társadalma betegségének okait, a feudális nemesi világ összeférhetetlenségét a polgári világgal s a fölfelé törekvő, elnyomott jobbágyok helyzetét és igazságát nem látta meg.

Sok apró, elszórt megjegyzésből, ami az "alantos származásról", az "szolgák szentelenségéről" szolaltatja meg a regény egyik-másik szereplőjét, még nem sokat mondhatunk Fáy társadalmi szemléletéről. Nem elegendőek bővebb elemzésre azok a kisebb jelenetek sem, melyek a jobbágyok idillikus, pásztorregénybe illő, boldog helyzetéről beszélnek; a Rousseau-i szentimentális romantika vadhajtasai ezek a rajzok a "természeti ember" gondtalan, kedves, boldog

éltéről. Van a regénynek azonbanban egy sebezhető pontja, mely a pásztoridilleket és a divatos, a nemesre kötelező cselédre-morgó kiszólásokat is átértékelte velünk s mely Fáy társadalom-szemléletén túl, az egész nemesi világ társadalomszemléletére, a nemesi reformizmus társadalmi programjának alapellentmondására rámutat.

A regényben lepergő számtalan szerelmi viszony közül Vincze és Klárcsi szerelmét már megvizsgáltuk. A két fiatal közötti szerelem a nemesi osztályon belüli ellentétekre, a nemességen belüli kasztyosodásra, az alsó és felső nemesség közötti távolság növekedésére mutatott rá. Gyulának Laurához való szerelme szintén társadalmi vallomás is, bár az író itt csupán romantikus fordulatot keresett, s itt igazán nem állott

szándékában a társadalmi oktatás: Gyulát nem
 szeretheti Laura, a regényben is eleven
 osztályfegyelem szerint, hiszen benne alan-
 tos származást sejt. Jobbik eset, ha a
 nevelő-Gyula szegény, bocskoros nemes,
 tehetséges fia, de lehet, hogy még annál
 is rosszabb: jobbágy. Nagy az immár meg-
 özvegyült ifju Laura öröme tehát, mikor
 rájön Gyula nemcsak nemesi, hanem vagyonos
 nemesi származására: "Csodások valának
 azon érzemények, miket Gyula születésének
 és sorsának felfedeztetése, a nő-személyek-
 ben támaszt. Ugy tetszék mindkettőnek
 /Cilinek és Laurának"/ mintha eleitől
 fogva sejtették volna rajta a nem közönsé-
 ges származást...", de különösen Laura
 örült, aki immár ráébredt arra, hogy Gyulát
 szereti, s aki "nem vála előtte többé az

elhítt kevély, a tolakodó csábító"

A regény józan osztályfegyelmébe mégis betör egy szentimentális szerelem és egy rablóregényrészlet kapcsán a jobbágyság problémája; Erzsébet, Regőczy gulyásanak, aki egyébként bocskoros nemes, leánya, aki szerelmes az egyszerű pásztorlegénybe, ^{de szerelmük fondorlatokba ütközik} Pistába. Egy nemesi ficsúr, cinikus, szélhámos, Fáynak is ellenszenves alak, csábítási szándékaival elrontja a két fiatal viszonyát, s ^{Pista} Betyár lesz. A romantikus meséből itt lehetne óriási, kemény vádiratott szabni a nemesi osztály igazságtalan, elnyomó, cinikus uralma ellen, amint az Eötvös tette más mesével, de hasonló motívummal, Viola betyár-sorsával. Viola is betyár, de sorsa és alakja nem vész el a betyárromantika szentimentális, lan-

Rom kötés miatt megegyeztet
kell lapozni!

gyos, szórakoztató és hátborzongató ut-
 vesztőiben. Viola öntudatos, kemény hős.
 A nemes táblabírák előtt mondott vallomása
 hadüzenet az egész nemesi világ ellen, a-
 lakja élő tiltakozás: "mit ér, ha minden
 ocsmányságot, mely rajtam elkövettetett,
 s melynél vérem, ha rá gondolok, újra fel-
 forr, elmondom, kevesebbé zsivány vagyok-e
 ezért?... El kellett volna tűnni a pál-
 czáztól, meg ~~csikart~~ csokolni a hohérok
 kezét, vagy épen ott kellett volna hagyni
 feleségemet vajadásai között, mikor a
 nagyságos asszony velem forvásra akart
 kocszni; haszontalan paraszt létemre hogy
 mertem szeretni feleségemet, hogy meré-
 szeltem ellentállani, mikor a szolgabíró
 parancsolta, hogy lehuzzanak? Ugye ~~blond~~
 Urak? Bolond létemre azt gondoltam, ott

magamban, hogy habár paraszt vagyok, mi-
után kötelességemet ~~leszolgálatom~~, ott
szabad maradni beteg feleségemnél nekem
is, én nem gondoltam, hogy a szegény ember
kútja, kút verhet s üldözhet, akinek tet-
szik; itt vagyok teins urak; akasszanak
fel."/Falu jegyzője.11.30./

Viola panasza, tragédiája, betyárrá
válása, -"Kérdezze a teins ur a főbíró-
monda tekintetét vetve nyuzóra, mely elöl
sz szemelt elvoná- ő megmondja miért lettem
zsivány^{nyá} -"/Falu jegyzője 11.30./ s a bíróság
cinizmusa, rideg, igazságtalan, magát a fő-
lülletességgel megnyugtató, vagy jogi formaliz-
musba burkolódzó osztályönszetartása a
jelenségeken túl a legmélyebb társadalmi
valóságot, a nemesi osztály erkölcstelen,
korrupt uralmát, s a jobbágyi rétegek em-

bertek n és oktalán tragédiájátmutatják meg. Eötvös kegyetlen szatirája pedig költőibb alkotás. Fiktív megyét teremt magának, fiktív alakot költ, akiknek pontos, eleven mása talán sohasem tartott táblabírói üléseket, s a költött mese mégis súlyos realitású; új viszonyulást jelent a nemesség felé, Eötvös kiszakad osztályából, mint Völgyesi, a pupos, félénk, visszahuzódó jegyző, aki saját belső elnyomottságán keresztül jut el az elnyomottak sorsának megértéséhez s így lesz Violával szolidáris és hőse a nemesi osztályuralom brutális hazugságával szemben.

A rablóregény-motívumok a XVIII. századból maradt örökségek mindakét regényben. Az angol népmórántika és a rousseaui társadalmat felelősségre vonás találkoznak,

ebben a motívumban, a tisztességes ember
 nek rablóvá züllésében; amely a magyar
 ponyvairodalomnak kedvence tárgya lett.
 Eötvös regényében ebből a motívumból vád
 lett, a magyar valóság föltárása lett, a
 hazug nemesi világ bűneinek, a nemesi in-
 tézmények rothadtságának a feudális tár-
 sadalmi rend tarthatatlanságának bizonyí-
 tása lett. Szokás Eötvös regényét úgy ma-
 gyarázni, hogy a vármegye elleni dühe csu-
 pán centralistv. lelkesedéséből ered. Ez a
 magyarázat csupán a vármegyére szorítja
 Eötvös Kritikáját. Viola sorsa és tragé-
 diája, ha Eötvös csupán a vármegyére ve-
 zetné vissza az okait, értelmetlen volna.
 Eötvös szatirálja a vármegyéről, nem a köz-
 garázási egység szatirálja. A guny a neme-
 si vármegyét éri, a nemesi élet bázisát
 és a nemesi magyarországi és alkotmány a-

lapját. Eötvös eljut a szociológiai gondolkodásig, ameddig rajta kívül csak egy másik író jutott el a XIX. század reformkorában: Petőfi Sándor.

A Bélteky-ház betyár-története nem bontja föl a regény "társadalmi egyensúlyát", Fáy elmulasztja a nagy lehetőséget. Az apró realitásokban bővelkedő regény elmulasztja, nem látja meg a legnagyobb realitást, pedig minden adva van az író számára, Kornél csábítja Erzsikét, ~~de~~ Pista bosszuja, ami a nemesi olvasóközönség közmegelegedésére nem sikerül-személyi bosszuvá süllyed; közönséges bűncselekményé. Fokozza a romantikus elmerülést a rablóvezér nemesi származása, aki szintén szerelmi bánatában lesz rablóvezérré. Pista betyárságának társadalmi éle ezzel tel-

jesen elveszett. Szerelmi bajok miatt fő-
 nemes is lehet betyárrá, mondja a regény,
 s Rista tragédiája a rémromantika egyszer-
 rü, szürke, sablonos története marad. A
 nemesi etika kegyessége is meghatározó módon
 nyilvánul meg: Erzsike örök leányságot fo-
 gad, s ez az „egyszerű szívből fakadó” erély,
 áldozat és lemondás” Cilit arra ösztönzi,
 hogy elfogadja Ungay kezét, holott Gyulát
 szereti, Laurának, a bubajos özvegynek ked-
 véért. Rista könnyekre fakasztó jelentésben
 bucsuzik Erzsijétől, katonának megy, azzal
 is jóváteheti bűnét, hiszen embervér nem
 tapad kezeihez. A regény nem jutott túl
 a nemesi világ keretein. Gazdasági, kul-
 turális reformokat sürget, társadalmi reform-
 nélkül. A regény világa zárt. A jobbágyok
 felé a nemesi osztály bezárja önmagát.

Ugyanebben a ^{dilemmában} él, mint ahova a polgárság került a ~~XVII.~~ ^{XIX.} század végén, Bár haladónak indult, hatalomba kerülve, hatalmát generációkon át építve, bezárult az alulról jövő törekvések ellen; a proletáriátus törekvései ellen, reakcióssá vált.

A nemesi reformizmus már indulásakor ezzel az ellentmondással küzdött. Polgárság nem volt Magyarországon, mely az ellentmondást föl tudta volna oldani a nemesi rend fölszámolásával. A jobbágy-ság öntudatlan tömeg volt. Táncsics írásai, néhány Petőfi vers forradalmisága, a Falu jegyzőjének gyilkoló szatirája nem volt elég, hogy öntudatra ébressze, -legtöbbször el sem jutott hozzá. A nemesség pedig nem tudta önmagát felszá-

molni. világa annyira zárt, az évszázados tradíciók annyira kötik, hogy evolúció útján nem léphet rajta túl, mint ahogy lényegileg 1945-ig feudális-nemesi világ volt Magyarországon.

A Bélteky-ház realista regény, de nemesi osztályzártsága miatt nem került a nagy realista művek sorába. A regénynek azonban nem csupán szemléleti hiányosságai vannak, szerkezete is széteső, elnyújtott, számtalan mellékalak szerepel benne egész élettörténetével, anélkül, hogy a regény előrelendülésén segítene valamit. Szentimentális betoldások, kalandok, szerelmi történetek sora tarkítja a tulajdonképeni célt: a reformmozgalom eszméinek a terjesztését. Stílus történeti szempontból külön tanulmányozást igényelne a mű;

Fáy a nagy nyelvújítás-szervező Kazincy köréhez tartozott és maga is gyártott új szavakat. Föladatom csupán a regénynek társadalom-rajz szerinti taglalása volt, a regény egyéb tulajdonságaival, a hatások-kiböngészésével, a regény szerkezetével, a regény szerkezetének bővebb elemzésével, az alakok megkomponálásának lélektani erőnyeivel, vagy hibáival, a táj-rajz néhol igen szép részleteinek fölem-lítésével ezért nem foglalkoztam.

Törzsmunkák:

- Badić F.: Folyó tudás életre
 Lukács Gy.: Goethe és kora
 Karl-Marx: Művészet-irodalom
 Mészáros László: Magyarok és
 Székely György: A magyar juttatás története
 Károlyi Mihály: Társadalmi és politikai az 1848-49-
 és magyar nemzeti harcaiban
 Fényes Elek: A földrajz és a történelem
 Hóman György: Magyar történelem.
 Kertész István: A magyar irodalom története
 Csánád Elemér: A magyar nyelv története.
 Bródy László: A európai irodalom története.

Tartalomjegyzék:

I.	A magyar társadalom helye és származása	
1.	Czardasági helyzet	1
2.	Társadalmi helyzet, kulturális kép	14
II.	A magyar nép és európai előzményei és a m. r. fejlődése	23
III.	A társadalom része a B. H.-ban	38
	Matyi és a nemzeti élet	38
	A dekadens nemesség	54
	A haladó nemesség	68
	A nagy társadalmi háttér	86